

Կարճ պրոֆիլ՝ 2025 թ.
հոկտեմբեր

Հայաստան

Մշակութային քաղաքականության կարճ պրոֆիլ

*Հեղինակներ՝ Յուլիա Անտոնյան և Հայկուհի
Մուրադյան*

Անտոնյան, Յուլիա և Մուրադյան, Հայկուհի (2025). «Հայաստանի մշակութային քաղաքականության կարճ պրոֆիլ». Մշակութային քաղաքականությունների և միտումների ժողովածու (խմբ.), Բոնն, 30.10.2025, DOI: 10.69813/DTHS4332

2020-2025 թվականների մշակութային քաղաքականության միտումների գործադիր ամփոփում

2021-ից 2025 թվականների ժամանակահատվածը մշակույթի և մշակութային քաղաքականության զարգացման մեջ Արմենիայում կարելի է բնութագրել որպես խորը քաղաքական տատանումների ժամանակաշրջան, որը պայմանավորված է ներքին և արտաքին քաղաքական գործոններով, մասնավորապես՝ աշխարհաքաղաքական կողմնորոշման նշանակալի փոփոխությամբ և ընդհանուր միտումով դեպի ԵՄ: Այս փուլը բնորոշվել է կրթության և մշակույթի ոլորտներում բարեփոխումների և օրենսդրական փոփոխությունների արագացմամբ, որոնց նպատակն է խթանել մասնակցությունը, մատչելիությունը, մարդակենտրոն մոտեցումները, ժառանգության պահպանությունը, ռեսուրսների հայտնաբերումը, ենթակառուցվածքային զարգացումը և մշակույթի ավելի արդյունավետ կառավարման մոդելի որոնումը: Մշակութային արտադրությունն ու սպառումը աստիճանաբար կորցրել են իրենց կենտրոնացված բնույթը՝ հեռանալով ավանդական, կապիտալակենտրոն և պետական վերահսկողության տակ գտնվող հարթակներից (ինչպիսիք են հեռուստատեսությունը և հանրային հաստատությունները) դեպի տարածաշրջանային, տեղական, մասնավոր և այլընտրանքային վայրեր ու հարթակներ: Մշակույթի և կրթության ֆինանսավորումն էլ դարձել է ավելի բազմազան և բազմակողմանի: Միևնույն ժամանակ, շարունակում են գոյություն ունենալ երկարամյա մարտահրավերներ, այդ թվում՝ կոռուպցիան, որակավորված մասնագետների պակասը և քաղաքական անկայունությունը:

1. Փաստեր և թվեր

Քաղաքական համակարգ

1991 թվականին Խորհրդային Միությունից անկախություն ստանալուց ի վեր Արմենիայում կիրառվել են մի քանի քաղաքական կառավարման համակարգեր (1991, 1995, 2005 և 2015 թվականներին համապատասխանաբար): 2015 թվականին մինչև նոր սահմանադրության ընդունումը Հայաստանը նախագահական հանրապետություն էր; սակայն 2015 թվականին նոր սահմանադրության ընդունումից հետո այն դարձավ միապալատ խորհրդարանով խորհրդարանական ժողովրդավարություն, որի անդամները ընտրվում են համամասնական ընտրակարգով: Երկրի ֆորմալ ղեկավարը դեռևս նախագահն է, որին ընտրում է Ազգային ժողովը յոթ տարի ժամկետով: Սակայն գործնականում երկիրը կառավարում է վարչապետը՝ ընդլայնված լիազորություններով և իշխանությամբ:

Պաշտոնական լեզու(ներ)

Պետական պաշտոնական լեզուն հայերենն է: Ռուսերենն ու անգլերենը լայնորեն կիրառվում են զբոսաշրջության, գիտության և միջազգային հարաբերությունների ոլորտներում: Հիմնական փոքրամասնություններն են ռուս-մոլդկանները, եզդիներն ու ասորիները, որոնք խոսում են ռուսերեն, քուրմանջի և ասորերեն: Լեզվի մասին օրենքը ընդունվել է 1993 թվականին, 2011 թվականին կատարվել են որոշ փոփոխություններ: Այն սահմանում է, որ «Հայաստանի Հանրապետությունը իր տարածքում երաշխավորում է ազգային փոքրամասնությունների լեզուների ազատ օգտագործումը» և «Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունների համայնքներում ընդհանուր կրթությունը կարող է կազմակերպվել նրանց մայրենի լեզվով»:

	2024	2020
1 հունվարի դրությամբ բնակչություն	3 075 800	2 963 251
ՀՆԱ միլիոն ԱՄՆ դոլարով	25 800	12 645
Մեկ բնակչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն PPS ինդեքսով (ԵՄ27_2020 = 100)	102	102
Ընդհանուր պետական ծախսեր (ՀՆԱ-ի %-ով)	10.73%	14.15
Հանրային մշակութային ծախսերը միլիոն եվրոյով	42.77	41.39
Հանրային մշակութային ծախսերը ՀՆԱ-ի %-ով	0.5	0.5
Մեկ բնակչի հաշվարկով պետական մշակութային ծախսեր	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան
Մշակութային զբաղվածության բաժինը ընդհանուր զբաղվածության մեջ	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան

Աղբյուրներ:

<https://armstat.am>;

Բնակչություն: Արմենիայի ժողովրդագրություն – Վիքիպեդիա

ՀՆԱ և ՀՆԱ մեկ բնակչի հաշվով (PPS): Համաշխարհային բանկ – Արմենիա. ակնարկ | Համաշխարհային բանկի տվյալներ – ՀՆԱ մեկ բնակչի հաշվով, PPP

Ընդհանուր պետական ծախսեր (ՀՆԱ-ի %-ով): Աշխարհի տնտեսություն – Հայաստան: Կառավարության չափս

Հանրային մշակութային ծախսեր: CEIC տվյալներ – Հայաստան: Պետական բյուջեի ծախսեր մշակույթի վրա

2. Մշակութային քաղաքականության համակարգ

2.1 Նպատակներ

2018 թվականի «Թավշյա» հեղափոխությունից հետո Արմենիայում մշակութային քաղաքականությունը նշանակալի փոփոխությունների է ենթարկվել: Նոր քաղաքական էլիտաների ի հայտ գալը վերափոխեց հանրային պատկերացումները մշակույթի վերաբերյալ և խթանեց ժամանակակից մշակութային քաղաքականության և կառավարման համակարգի մշակումը: 2019 թվականին կառավարությունը վերակազմեց նախկին Կրթության և գիտության, մշակույթի, սպորտի և երիտասարդության նախարարությունները մեկ՝ Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության, որի առաքելությունն էր մշակել և իրականացնել ինտեգրված քաղաքականություններ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի ոլորտներում: Չնայած այս բարեփոխումը միտված էր ուժեղացնելու ինստիտուցիոնալ համակարգվածությունը, քննադատները նշեցին հնարավոր կենտրոնացման ռիսկերը և կասկածի տակ դրեցին դրա արդյունավետությունը կուտակված ոլորտային մարտահրավերներին դիմակայելու հարցում: Այս բարեփոխումների հիման վրա՝ 2023–2027 թվականների Հայաստանի մշակութային ռազմավարությունը սահմանում է հաջորդ հինգ տարիների համար ոլորտային ճանապարհային քարտեզը: Այն առաջարկում է համապարփակ շրջանակ մշակութային ժառանգության պահպանման, ստեղծագործական արդյունաբերությունների արդիականացման, մշակութային մատչելիության բարձրացման և հայկական մշակույթի միջազգային դիրքի ամրապնդման համար¹:

¹<https://www.artis.am/hy/acts/185185>

2023–2027 թվականների ռազմավարությունը մշակույթը դիրքավորում է և՛ որպես ազգային արժեք, և՛ որպես կայուն զարգացման շարժիչ ուժ, ընդգծելով՝

1. Մշակութային ժառանգության պահպանությունն ու փոխանցումը որպես ազգային ինքնության հիմք:
2. Ստեղծագործական ոլորտներում արդիականացում և նորարարություն՝ ինտեգրելով ժամանակակից արվեստը, դիզայնը և թվային տեխնոլոգիաները:
3. Ամենաբացառողություն և մատչելիություն՝ բոլոր սոցիալական խմբերի համար մշակութային կյանքին մասնակցելու հավասար հնարավորությունների ապահովում:
4. Միջազգային մշակութային համագործակցության ամրապնդում և Ադրբեջանի մշակութային ներկայության խթանում համաշխարհային մակարդակով:
5. Մշակույթի ինտեգրումը տնտեսական, կրթական և սոցիալական զարգացման հետ՝ աջակցելով մարդկային կապիտալին, ստեղծագործականությանը և նորարարությանը:

Ռազմավարությունը սահմանում է 2023–2027 թվականների մշակութային քաղաքականության հետևյալ կոնկրետ նպատակները՝

- Մշակութային ժառանգության պահպանություն՝ ապահովել նյութական և ոչ նյութական ժառանգության, այդ թվում՝ հուշարձանների, ավանդական պրակտիկաների և ժողովրդական արվեստի պաշտպանությունը:
- Նոր սերունդների շրջանում ժառանգության իրազեկության և կրթության խթանում:
- Ստեղծագործական արդյունաբերությունների զարգացում. Աջակցել արվեստի, մեդիայի, դիզայնի և բեմարվեստի նորարարություններին. Խթանել պետա-մասնավոր գործընկերությունները ստեղծագործական ոլորտների տնտեսական ներուժը բարձրացնելու համար:
- Մուտք և մասնակցություն: Բարձրացնել բոլոր քաղաքացիների, այդ թվում՝ երիտասարդների, մարգինալացված համայնքների և հաշմանդամություն ունեցող անձանց մշակութային և ստեղծագործական գործունեություններին մասնակցության հնարավորությունները:
- Բարելավել ենթակառուցվածքներն ու թվային հարթակները մշակութային մասնակցության համար: Միջազգային համագործակցություն՝ ամրապնդել Արմենաստանի մշակութային դիվանագիտությունն ու մասնակցությունը միջազգային ցանցերում:
- Խրախուսել սահմանային մշակութային նախագծերը, փոխանակումները և համատեղ արտադրությունները: Քաղաքականության ինտեգրում և կառավարում՝ բարձրացնել նախարարության և ենթակա մարմինների ինստիտուցիոնալ կարողությունները: Իրականացնել թափանցիկ մոնիթորինգի և գնահատման մեխանիզմներ մշակութային ծրագրերի համար: Համապատասխանեցնել ազգային քաղաքականությունները միջազգային կոնվենցիաներին, ստանդարտներին և կայուն զարգացման նպատակներին (SDGs):

Քանի որ կրթությունը երկրի մշակութային զարգացման անբաժանելի մասն է, կառավարությունը մշակել է 2022–2030 թվականների համար հետևյալ երեք հիմնական ռազմավարական նպատակները՝

- Բացառիկ ներառական կրթական միջավայրի ստեղծում
- Կրթության արդյունավետության բարձրացում
- Կրթական ծառայությունների և արտադրանքի միջազգայնացում և արտահանում

Այս ռազմավարական նպատակները հիմնված են հայտարարված արժեքների վրա, այդ թվում՝ ժողովրդավարական մասնակցության մշակույթ, մարդակենտրոն մոտեցում, ինքնավարություն և ակադեմիական ազատություն, շրջակա միջավայրի ընդգրկվածություն, սոցիալական մատչելիություն, հավասարակշռված տարածաշրջանային զարգացում, հաշվետվողականություն, «կանաչ» կրթություն, սփյուռքի հետ համագործակցություն և

Գերազանցության խթանումը: Կարճ ասած, 2023–2027 թվականների մշակութային ռազմավարությունը 2018-ից հետո իրականացված ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները և քաղաքականության փոփոխությունները վերածում է կոնկրետ, կիրառելի շրջանակի՝ հավասարակշռելով մշակութային ժառանգության պահպանությունը, ստեղծագործական նորարարությունը, մատչելիությունը և միջազգային ներգրավվածությունը: Այն արտացոլում է մշակույթի համապարփակ ընկալումը որպես ազգային զարգացման, հասարակական համախմբվածության և մարդկային կապիտալի ձևավորման հիմնաքար:

2.2 Գլխավոր

առանձնահատկություն

ւններ Գլխավոր

հասկացություններ

2002 թվականի «Մշակութային օրենսդրության սկզբունքների մասին» օրենքի 6-րդ հոդվածը մշակույթը սահմանել է որպես «հասարակության նյութական և հոգևոր ոլորտներում գործունեության, ընկալման և մտածողության ձևերի ամբողջություն, որոնք ներկայացնում են հայտարարված արժեք»:¹ 2009 թվականից մշակույթի մեկ այլ, ավելի լայն սահմանում ներդրվել է *Մշակութային բազմազանության համընդհանուր հռչակագրում*։ այն նշում է, որ մշակույթը «պետք է դիտվի որպես հասարակության կամ սոցիալական խմբերի առանձնահատուկ հոգևոր, նյութական, ինտելեկտուալ և էմոցիոնալ հատկանիշների ամբողջություն, և որ այն ներառում է, բացի արվեստից և գրականությունից, կենսակերպերը, համատեղ ապրելու ձևերը, արժեքային համակարգերը, ավանդույթները և համոզմունքները»:² Այդուհետ մինչև օրս մշակույթի այլ պաշտոնական սահմանում կամ հասկացություն չի առաջարկվել:

Այնուամենայնիվ, հեղափոխությունից հետո իշխանությունները («Քաղաքացիական համաձայնություն» կուսակցություն) ներկայացրել են մշակութային զարգացման մի շարք հայեցակարգեր, որոնք արտացոլված են նրանց 2021 թվականի հունիսյան քաղաքական ծրագրում հաջորդ 5 տարիների համար³: Այս հայեցակարգերն են՝ օպտիմալացումը, տեխնիկական, տեխնոլոգիական և բովանդակային արդիականացումը, համայնքային ներգրավվածությունը, ենթակառուցվածքային զարգացումը, բազմազանության և ստեղծագործության աջակցությունը, ինչպես նաև ժառանգության պաշտպանությունն ու պահպանությունը: Գլխավոր գաղափարը այն է, որ մշակույթին, կրթությանը, ստեղծագործականությանը և տեխնոլոգիական առաջընթացին ավելի լավ հասանելիությունը հանգեցնում է ավելի լավ տնտեսական, սոցիալական և ֆիզիկական զարգացման և ավելի անվտանգ միջավայրի:

Մշակութային քաղաքականության հիմնական հայեցակարգերը բազմիցս ենթարկվել են նշանակալի փոփոխությունների, հատկապես Խաղաղ հեղափոխությունից հետո: Այս փոփոխությունները ընդգրկում են մշակույթ-կրթության և մշակութային ուսուցման նոր մոտեցումների մշակմանը մինչև մշակույթի և տնտեսության ինտեգրումը, ներառյալ մշակույթի տնտեսական չափը: Վերջին հինգ տարիների ընթացքում հատկապես նկատելի է դարձել, թե ինչպես է մշակույթի նոր ընկալում և մշակութային կառավարման ժամանակակից մոդել մշակվում՝ ակտիվորեն ներգրավելով տարբեր պետական հաստատություններ և ենթակառուցվածքներ:

Գլխավոր դերակատարներ և ֆինանսավորման մոդելներ

Գլխավոր դերակատարները, այսինքն՝ մշակույթի և կրթության ոլորտի քաղաքականություն մշակողներն ու իրականացնողները, կարելի է բաժանել մի քանի խմբերի: Նրանց ազդեցությունը մշակութային քաղաքականությունների մշակման և իրականացման վրա շատ տարբեր է, սակայն որոշ դեպքերում գրեթե

² Ամբողջ ծրագիրը տեսեք՝ <https://www.civilcontract.am/hy/culture>

Նույնքան կարևոր է: Պետք է նշել, որ վերջին տարիներին տարբեր պետական և մասնավոր դերակատարների միջև համագործակցությունը զգալիորեն ուժեղացել է:

1. Կառավարական դերակատարներ
Նախարարություն, կառավարություն, Ազգային ժողով – հանրային հասկացությունների սահմանում, քաղաքականությունների և ծրագրերի մշակում, ֆինանսավորում և իրականացում:
2. Կառավարական ոչ կառավարական կազմակերպությունները (տեղական ՀԿ-ներ, մշակութային և երիտասարդական կենտրոններ և այլն) սովորաբար հանդես են գալիս որպես խորհրդատուներ և տեղական իրականացուցիչներ մշակութային և կրթական ծրագրերի (օրինակ՝ վերջին ուսուցիչների մասնագիտական վերապատրաստումը): Նրանք սովորաբար դրամաշնորհառուներ են, սակայն բացառիկ դեպքերում կարող են սոցիալական ցանցերի միջոցով որոշ նախագծերի համար հավաքել զանգվածային ֆինանսավորում:
3. Մշակութային և կրթական հաստատություններ (դպրոցներ, համալսարաններ, թատրոններ, թանգարաններ, գրադարաններ, կինոթատրոններ և այլն) – դրանց ազդեցությունը արտահայտվում է հետևյալով՝ 1) ստեղծագործական գործունեության հիմնական ուղղությունների, միտումների և թեմաների սահմանմամբ; 2) կառավարական նախաձեռնությունների նկատմամբ քննադատական դիսկուրսով և ընդդիմությամբ (կան բազմաթիվ դեպքեր, երբ օրինագծերի նախագծերը վերադարձվել են լրացուցիչ քննարկման և մշակման, ինչպես նաև լուրջ հանրային բախումներ են եղել մշակութային հաստատությունների և նախարարության պաշտոնյաների միջև); 3) պրոֆեսիոնալ խորհրդատվություն: Նրանք մասամբ ֆինանսավորվում են պետության կամ հանրային/մասնավոր հիմնադրամների կողմից, իսկ մասամբ կամ ամբողջությամբ ինքնաֆինանսավորվում են (թատրոններ, մասնավոր դպրոցներ, համալսարաններ և այլն):
4. Միջազգային մշակութային կազմակերպություններ, ինչպիսիք են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն, «Բաց հասարակություն» հիմնադրամը, ԵՄ պատվիրակությունը, Բրիտանական խորհուրդը, Շվեդական ArtNexus-ը, օտար քաղաքական մարմինները (դեսպանատներ) և այլն, օգնում են կարգավորել ազգային քաղաքականությունները միջազգային կոնվենցիաների և օրենսդրության համաձայն և ֆինանսավորում են մշակութային և կրթական նախաձեռնությունները:
5. Մասնավոր և պետական հիմնադրամները, միջազգային և համահայկական (Գուլբենկյան հիմնադրամ, Ալեքս Մանուգյան հիմնադրամ, Զինիշյան հիմնադրամ և այլն), մշակում են մշակութային և կրթական զարգացման հայեցակարգեր/ծրագրեր և ֆինանսավորում դրանց իրականացումը: Սովորաբար նրանք համագործակցում են կառավարության հետ ուղղակիորեն կամ հանրային կրթական/մշակութային հաստատությունների միջոցով:
6. Մեծամասն լրատվամիջոցները ազդեցություն են ունենում միջոցառումների, նախաձեռնությունների և գաղափարների լուսաբանման, հանրային քննադատության և համապատասխան մշակութային/կրթական բովանդակության հրապարակման միջոցով՝ հայերեն և այլ լեզուներով:
7. Մասնավոր ձեռնարկությունները (օրինակ՝ խմբագրական/տպագրական տներ, արվեստի և մշակութային խանութներ և սրճարաններ, ինչպիսիք են Loft-ը և այլն) հրատարակում են մշակութային/կրթական բովանդակություն և ապահովում են անկախ (ներառյալ ֆինանսական) աջակցություն մշակութային/կրթական քաղաքականությունների վերաբերյալ քննադատական դիսկուրսների զարգացմանը:
8. Տարբեր սոցիալական և վիրտուալ հարթակներ տրամադրում են ստեղծագործական, դիսկուրսիվ կամ քննադատական բովանդակություն և երբեմն ֆինանսավորում են կոնկրետ մշակութային կամ կրթական նախաձեռնություններն ու միջոցառումները (օրինակ՝ «Boon TV», Civilnet, Re-pat Armenia և այլն):

Մշակութային քաղաքականության համակարգում վերջին փոփոխությունները, դրանց հիմնական պատճառներն ու շարժառիթները

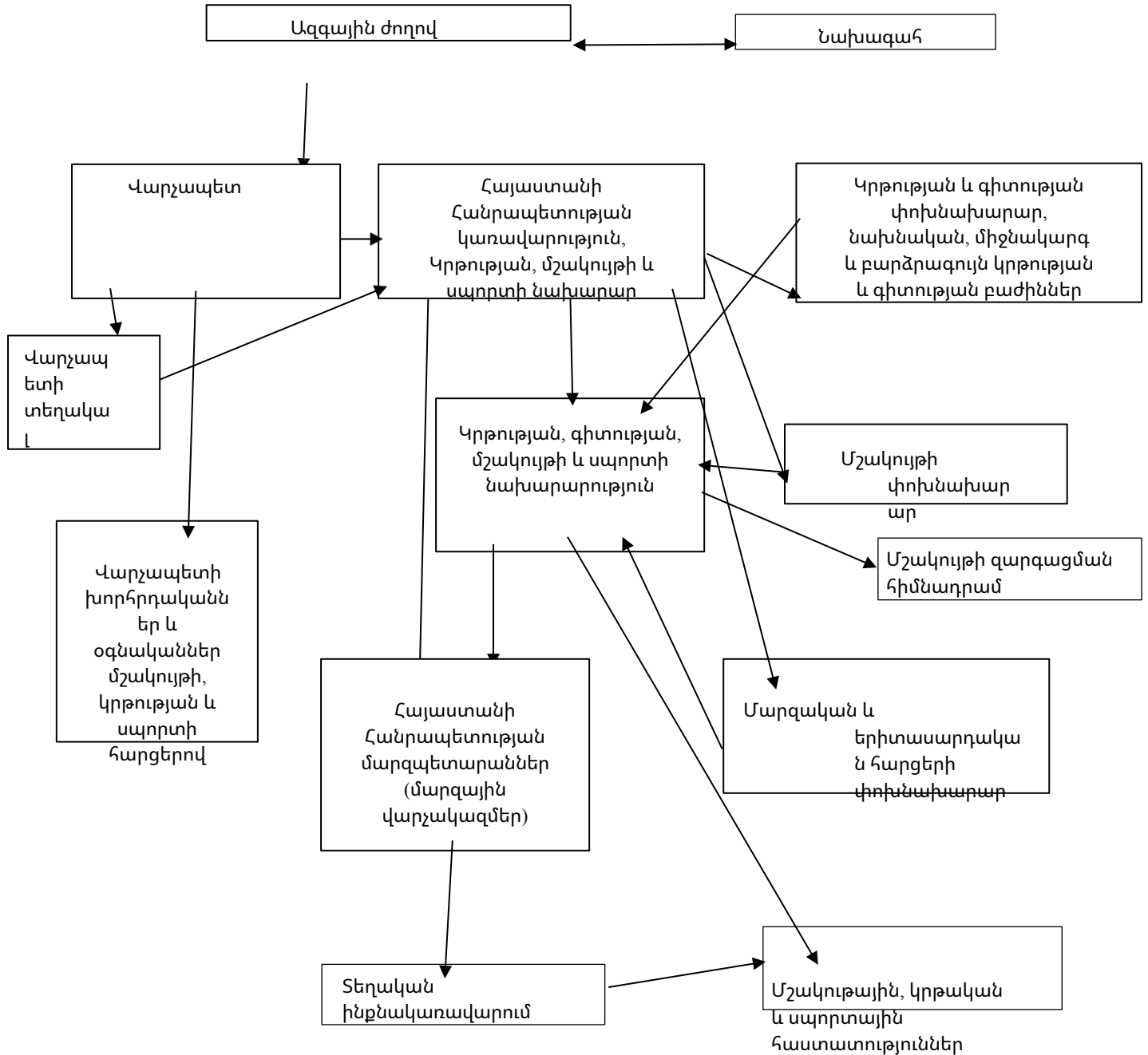
Հեղափոխությունից առաջ³մշակութային զարգացման քաղաքականությունը⁴հիմնականում կենտրոնացած էր նյութական և ոչ նյութական մշակութային ժառանգության պահպանման, մշակութային ենթակառուցվածքների զարգացման և միջազգային համագործակցության ընդլայնման վրա: Հանրային հեռուստատեսությունը համարվում էր մշակույթի խթանման հիմնական գործիք: Համակարգային կոռուպցիան, ֆավորիտիզմը և ռազմավարական մտածողության բացակայությունը հանգեցրին միջոցների հատկացմանը տարբեր ծախսատար կառուցման և վերակառուցման նախագծերի, ինչպես նաև ընտրված մշակութային դերակատարների նպատակային ֆինանսավորմանը: 2018 թվականի Փափուկ հեղափոխությունը, որի նպատակն էր վերացնել կոռուպցիան և խթանել երկրի ժողովրդավարական և տնտեսական վերափոխումները, դարձավ մշակութային և կրթական ոլորտներում փոփոխությունների հիմնական շարժիչ ուժը: COVID-19 համաճարակը, 2020 թվականի ադրբեջանա-հայկական պատերազմը, որը հայտնի է նաև որպես 44-օրյա Երկրորդ Արցախյան պատերազմ, և դրան հաջորդած հայ բնակչության տեղահանությունը Արցախից (2023) հանդիսացան քաղաքական փոփոխությունների վրա ազդող այլ լուրջ գործոններ: Այսպիսով, Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում հայկական մշակութային ժառանգության պաշտպանության և ֆիզիկական պահպանության, Լեռնային Ղարաբաղից փախստականների ոչ նյութական մշակութային ժառանգության պահպանության խնդիրները դարձել են նոր մոտեցումների և քաղաքականությունների մշակման գործընթացում կարևոր ռազմավարական մարտահրավերներ: Կրթական համակարգում ակտիվ բարեփոխումների մեկնարկը և կրթական ենթակառուցվածքների դերի ու նպատակների վերանայումը նույնպես զգալի ազդեցություն են ունեցել մշակութային քաղաքականության մշակման վրա: Բացի այդ, համաշխարհային քաղաքական և տնտեսական զարգացումները՝ ինչպիսիք են Ռուսաստանի դերի նվազումը, Եվրոպական Միության⁵և Միացյալ Նահանգների աճող ազդեցությունը, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև խաղաղ գործընթացի արագացումը և առաջացող տարածաշրջանային հեռանկարները, պետք է դիտարկվեն որպես հիմնական գործոններ, որոնք ազդում են ռազմավարական պլանավորման և հանրային քաղաքականության բոլոր ոլորտներում, այդ թվում՝ մշակույթի ոլորտում, նոր արժեքային համակարգի ձևավորման վրա: Պանդեմիան ևս մեկ անգամ ստիպեց կառավարությանը վերանայել իր ռազմավարությունները՝ ավելի մեծ շեշտադրում անելով ստեղծագործականության, ենթակառուցվածքների զարգացման և ժամանակակից տեխնոլոգիաների վրա: Այս հանգամանքների լույսի ներքո, իշխող կուսակցության ընդհանուր քաղաքական ռազմավարության շրջանակներում մշակվել են մշակույթի նոր ռազմավարական տեսլականը, զարգացման պլանը և գործունեության շրջանակը: Նրանց նպատակները ներկայացված են 2.1-րդ պարբերությունում:

³ 2018 թվականի Փափուկ հեղափոխությունը ժողովրդավարական հանրային շարժում էր, որը հանգեցրեց Արմենաստանի ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ լուրջ կառուցվածքային, գաղափարական և քաղաքական փոփոխությունների: Մանրամասների համար տես՝ Գևորգյան Վ., Անտոնյան Յու. (խմբ.) «Արմենաստանը 2018-ից հետո. սոցիալական և քաղաքական վերափոխումներ», Peter Lang, Լոզան, 2024:

⁴ <https://escs.am/files/files/2019-07-04/e3c0b7f3ce6e00f5a386a824e84f02d9.pdf>

⁵ 2025 թվականին հայկական խորհրդարանը պաշտոնապես օրինականացրեց երկրի ձգտումը միանալ Եվրոպական Միությանը՝ ի պատասխան ոչ կառավարական կազմակերպությունների հանրային նախաձեռնությանը և քաղաքացիների պահանջվող թվով ստորագրությունների ներկայացմանը:

2.3 Կառավարման համակարգ՝ Կազմակերպական օրգանոգրամ

2.4 Նախապատմություն

Վերջին 70 տարիների ընթացքում Արմենաստանը փորձառել է մի քանի քաղաքական ռեժիմներ, որոնցից յուրաքանչյուրը պարտադրել է մշակույթի ընկալման, կառավարման, իրականացման և վերահսկման իր սեփական համակարգը:

1950–1991 թթ. – Խորհրդային վարչակարգ

Խորհրդային մշակութային քաղաքականության և կառավարման համակարգը խիստ քաղաքականացված և գաղափարականացված էր: Կրթությունն ու մշակույթը խիստ վերահսկվում և կազմակերպվում էին կուսակցական ու պետական պաշտոնյաների կողմից՝ իշխանության պիրամիդային համակարգի միջոցով: Աբրահամ Մոլեսի սահմանման համաձայն՝ այն կարելի է բնութագրել որպես ուժեղ «պատերնալիստական» մոդել⁶: Բոլոր արվեստի, գրականության և երաժշտության մասնագետները գրանցված էին կոչված «ստեղծագործական միություններում», որոնք ղեկավարվում և վերահսկվում էին կուսակցական պաշտոնյաների կողմից: Մյուս կողմից, «մշակույթն ու կրթությունը զանգվածներին հասցնելը» հանդիսանում էր խորհրդային մշակութային քաղաքականության հիմնական գաղափարը: Մշակույթն ու կրթությունը դիտվում էին որպես խորհրդային քարոզչության առաջնային և ամենաազդեցիկ գործիքներ խորհրդային իշխանության առաջին օրերից: Հայաստանը, որպես Խորհրդային Միության ինտեգրալ մաս, անցավ մշակութային վերափոխման բոլոր փուլերը՝ որոշ տեղական առանձնահատկություններով:

Առաջին հերթին առաջնահերթություն տրվեց ենթակառուցվածքային զարգացմանը. երկրի ողջ տարածքում կառուցվեցին հազարավոր դպրոցներ, մշակույթի տներ, տեխնիկական և բարձրագույն կրթության հաստատություններ, արվեստի և երաժշտական դպրոցներ, թատրոններ, կինոթատրոններ, երաժշտական դահլիճներ, գրադարաններ և թանգարաններ. կրթական հաստատությունների մեծ մասը անվճար էր, իսկ մշակութային միջոցառումների (կոնցերտներ, ներկայացումներ, կինո և այլն) վճարը նվազագույն էր և մատչելի անգամ ցածր եկամուտ ունեցող մարդկանց համար. Երկրորդ՝ ստեղծագործական արվեստները, գրականությունն ու գիտությունը ֆինանսավորվում էին բացառապես պետության կողմից՝ կենտրոնացված կարգով, և պետական պաշտոնյաները (տարբեր հանձնաժողովներում անդամակցության և սենզուրայի համակարգի միջոցով) որոշում էին, թե ով կամ ինչ է արժանի ֆինանսավորման: Երրորդ՝ առանձնակի ուշադրություն էր դարձվում զանգվածային լրատվամիջոցներին և զանգվածային գրականությանը. հազարավոր գրքեր, թերթեր և ամսագրեր միլիոնավոր տպաքանակով ամեն օր հրատարակվում և տարածվում էին պաշտոնական (երբեմն պարտադիր) բաժանորդագրական ցանցերի միջոցով⁷. Այս ամենը ապահովում էր բարձր կարգավորված և վերահսկվող զանգվածային մշակույթի ակտիվ առօրյա սպառումը: Միևնույն ժամանակ, մշակույթը որպես հասկացություն նվազագույն էր. այն ընկալվում էր որպես ընտրված մշակութային ժառանգության և ստեղծագործական գործունեության ոլորտ, ինչպիսիք են արվեստը, գրականությունը, երաժշտությունը և այլն, որոնք իրականացվում էին կոմունիստական, սոցիալիստական և աթեիստական գաղափարախոսական շրջանակներում: Մշակութային բազմազանությունը ընկալվում էր միայն որպես էթնոգրաֆիական մշակույթների բազմազանություն՝ ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետությունների բնակչությունը բաժանված էր արտոնյալ «տիտղոսային» ազգերի և ոչ արտոնյալ «փոքրամասնությունների»: Կրոնը բացառված էր մշակույթի սահմանումից:

⁶ Մոլես, Ա. Մշակույթի սոցիոդինամիկա [Sociodynamics of culture]. Ֆրանսերենից թարգմանեց Բ. Վ. Բիրյուկովը: 3-րդ հրատարակություն: Մոսկվա, LKI հրատարակչություն, 2008:

⁷ Խուլավերդյան Կ. «Մշակութային հեղափոխություն Խորհրդային Հայաստանում (1920–1940)», Երևան, 1969.

Լեզվի, ազգային պատմության և մշակութային ժառանգության առումով խորհրդային իշխանությունները վարում էին ստանդարտացման, միատարրացման և ռուսացման քաղաքականություն: Այնուամենայնիվ, այս միտումները որոշ հանրապետություններում, այդ թվում՝ Հայաստանում, պակաս արդյունավետ էին:

1991–2024 Հետխորհրդային զարգացումները

1991 թվականին անկախություն ստանալուց հետո Արմենաստանի մշակութային ոլորտը պահպանեց մի շարք խորհրդային շրջանի մոդելներ, այդ թվում՝ կենտրոնացված կառավարումը, հիմնականում պետական ֆինանսավորումը և մշակույթի ու կրթության օգտագործումը գաղափարական նպատակներով: Շուկայական տնտեսակարգին անցումն ու օլիգարխիկ քաղաքական համակարգի ձևավորումը խթանեցին այս կառույցները, հատկապես գյուղական շրջաններում: Շատ դպրոցներ, մշակույթի տներ, թանգարաններ և թատրոններ մասնավորեցվեցին, վերաօգտագործվեցին կամ փակվեցին: Չնայած մասնավոր և միջազգային ֆինանսավորումը օգնեց վերակենդանացնել բեմական և ստեղծագործական արվեստները, այն չկարողացավ վերականգնել նախկին մշակութային կրթության և զանգվածային մշակույթի մասշտաբը: Այս շրջանում կառավարական ծրագրերը կենտրոնացած էին կայունացման վրա, այլ ոչ թե մշակութային լայնամասշտաբ հասանելիության ամբողջական վերակառուցման վրա:

Մետաքսյա հեղափոխությունից (2018–2024) հետո հինգ տարիների ընթացքում՝ առաջնորդվելով նոր արժեքներով և համակարգային մոտեցումներով, կառավարությունը սկսեց բարեփոխումների գործընթաց, որի նպատակն էր ինստիտուտների արդիականացումը, մասնակցային կառավարման խթանումը, մատչելիության ապահովումը և մշակույթի ինտեգրումը տնտեսական ու սոցիալական զարգացման հետ: Սկզբնական շրջանում այս բարեփոխումները մեծապես ինտուիտիվ էին և զուրկ հստակ մշակված ռազմավարություններից, ինչը առաջացրեց զգալի քննադատություն: Այնուամենայնիվ, վերջերս մշակված ռազմավարությունները՝ այդ թվում՝ 2023–2027 թվականների մշակութային ռազմավարությունը, 2022–2030 թվականների կրթական ռազմավարությունը, ինչպես նաև մշակութային քաղաքականության, սպորտի և կրթության ոլորտներում ընդունված մի շարք նոր օրենքներ և փոփոխություններ, ցույց են տալիս, որ բարեփոխումների գործընթացը այժմ դարձել է ավելի համակարգային և ավելի հիմնավորված ծրագիր:

3. Ընթացիկ մշակութային գործեր

3.1 Հիմնական զարգացումներ

Հինգ-վեց հեղափոխությունից հետո տարիների ընթացքում (2018-2024), որոնք ծանրացվեցին համաճարակով, պատերազմով և նագորնո-կարաբախի հայերի հանկարծակի և զանգվածային տեղահանությամբ, կառավարությունն ու քաղաքական որոշում կայացնողները զբաղված էին հետևյալ անհապաղ առաջադրանքներով՝

- Կառավարության կառուցվածքի վերակազմավորումն ու օպտիմալացումը, կրթության և մշակույթի կառավարման հիմնական մոտեցումների վերանայումը և կրթության ու թանգարանների վերաբերյալ օրինագծերի մշակումը ներկայումս քննարկման փուլում են:
- Կոռուպցիայի դեմ պայքարը և կոռուպցիայի դեմ ռազմավարությունների մշակումը:
- Ինֆրակառուցվածքների և գործունեության ֆինանսավորման հայեցակարգերի վերանայում:
- Մշակութային օրենսդրության փոփոխություն, մշակութային քաղաքականության համապատասխանեցում ԵՄ ռազմավարություններին և հիմնական նպատակներին, Արևմտյան երկրների հետ մշակութային հարաբերությունների զարգացման նոր հարթակի ստեղծում և այլն:

Անկախության առաջին երեք տասնամյակների կոռումպացված և մոնոպոլացված տնտեսական ու քաղաքական համակարգը կրթությունն ու մշակույթը օգտագործում էր ոչ միայն ազդեցության և քաղաքական մանիպուլյացիայի գործիք, այլև իր ներկայացուցիչների անձնական հարստացման միջոց՝ մշակութային օբյեկտների, ենթակառուցվածքների (շենքեր, տարածքներ) և այլ գույքի ապօրինի օտարման, մասնավորեցման և վաճառքի միջոցով (օրինակ՝ որոշ պատմական շենքերի դեպքում, որոնք ապօրինի մասնավորեցվել են, և այլն): ճարտարապետական ժառանգության թիրախային ոչնչացումը մասնավոր ներդրումների համար տարածք ազատելու նպատակով և այլն: Այս ամենը հանգեցրեց ենթակառուցվածքների անկմանը և մշակութային ժառանգության նշանակալի մասի կորստին:

Ընդհանուր առմամբ, 2018 թվականից ի վեր կառավարության կողմից իրականացվող նախագծերը բաժանվում են մի քանի հայեցակարգային խմբերի՝ կրթության և մշակույթի մատչելիություն և ֆինանսական մատչելիություն; ֆինանսական կառավարման նկատմամբ պետական վերահսկողության ուժեղացում; կրթական և մշակութային ենթակառուցվածքների արդիականացում և օպտիմալացում: Այսպիսով, իրականացվող մի շարք նախագծեր ուղղված են կրթության և մշակույթի ավելի սերտ համագործակցությանը և սիմբիոզին՝ դպրոցականների համար թատրոնների, համերգային դահլիճների և թանգարանների ավելի լավ հասանելիություն՝ պետության կողմից յուրաքանչյուր անձի համար տարեկան որոշակի թվով տոմսերի ֆինանսական երաշխավորման հատուկ ծրագրերի միջոցով⁸; պետական աջակցությամբ դպրոցականների մուտքը ընտրված արվեստի օբյեկտներ, արվեստագետների, երաժիշտների և գրողների մոտ⁹; և այլն: Այդ նախագծերի հիմնական խնդիրը մարզերի երեխաների համար մշակութային հաստատություններին և միջոցառումներին մուտքի պակասն է, որը պետք է լուծվի տեղական մակարդակում: Մեկ այլ նախագիծ՝ մարզերի մշակութային տների արդիականացման և վերակառուցման վերաբերյալ, որը ֆինանսավորվում է «Իմ քայլը» պետական հիմնադրամի կողմից, նպատակ ունի վերակենդանացնել մշակութային կյանքը գյուղերում և փոքր քաղաքներում¹⁰: Այս բոլոր նախագծերը նախատեսված են փոխելու իրավիճակը

⁸ Տե՛ս՝ <https://escs.am/am/news/5819> և <https://escs.am/am/news/5821>

⁹ Տե՛ս՝ <https://escs.am/am/news/5820>

¹⁰ Տե՛ս՝ <https://mystep.foundation/hy/our-work/188/>

կարճաժամկետ հիմունքով, մինչև մշակվի կրթության և մշակույթի զարգացման նոր, հիմնավորված և երկարաժամկետ հայեցակարգ:

2023 թվականից՝ նոր ռազմավարության ընդունմամբ և օրենսդրության փոփոխությամբ, Հայաստանի մշակութային քաղաքականությունը մշակույթի և տնտեսության փոխհարաբերություններին ներդնում է փոխակերպական մոտեցում՝ ընդգծելով մշակութային ոլորտների ինտեգրումը լայն տնտեսական շրջանակում: Այս ռազմավարական շրջադարձը մշակույթը դիրքավորում է որպես պետության պատասխանատվություն և տնտեսական ներուժ ունեցող դինամիկ ոլորտ: Գլխավոր նպատակն է բազմազանացնել մշակույթի ֆինանսավորման մոդելը՝ նվազեցնելով պետությունների վրա կախվածությունը և խրախուսելով բիզնեսի և ֆինանսական հովանավորության ներգրավումը որպես մշակութային ոլորտի ֆինանսավորման և զարգացման կարևոր գործիքներ: Վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանն ու այլ պաշտոնյաներ հաճախ ընդգծում են մշակութային ոլորտի արդյունավետ կառավարման և զարգացման կարևորությունը՝ նշելով, որ դա հայկական կառավարության թիրախային ուղղություններից մեկն է¹¹: Այս մոտեցումը համահունչ է ավելի լայն միջազգային միտումներին, որոնք ճանաչում են մշակույթի տնտեսական արժեքը: Օրինակ՝ Եվրոպական Միությունը աջակցում է Արմենիայում աշխույժ մշակութային ոլորտին, որը ներգրավում է քաղաքացիներին, պետական դերակատարներին և մշակութային կազմակերպություններին՝ խթանելու տնտեսական աճը մշակութային և ստեղծագործական արդյունաբերությունների միջոցով¹²: Նույն կերպ Միացյալ Ազգերի Զարգացման Ծրագիրը (UNDP) ընդգծել է մշակույթի դերը կայուն սոցիալ-տնտեսական զարգացման մեջ՝ առաջարկելով քաղաքականություններ, որոնք ինտեգրում են մշակութային ոլորտները տնտեսական պլանավորման մեջ¹³:

Կառավարական ռազմավարությունների վերաբերյալ հանրային դիսկուրսի վերլուծությամբ կարելի է եզրակացնել հետևյալ հիմնական մարտահրավերները համապատասխան ոլորտներում՝

- Կրթության և մշակույթի կառավարման ոլորտներում մասնագետների պակաս կա: Չորս նախարար և նույնիսկ ավելի շատ փոխնախարարներ արդեն փոխարինել են միմյանց, և յուրաքանչյուրը դարձել է հանրային խիստ քննադատության թիրախ: Մշակույթի և կրթության ոլորտների բազմաթիվ աշխատակիցներ ցուցաբերում են ցածր մասնագիտական մակարդակ և մոտիվացիա, խրվում են կոռուպցիայի և շահերի բախման մեջ և չեն ցուցաբերում իրենց աշխատանքի արդյունավետությունը բարելավելու պատրաստակամություն:
- Կոռուպցիոն ցանցերի, հակասական օրակարգերի, բազմաթիվ լուրջ խախտումների ու սպառնացող ռիսկերի, վերականգնելու կորուստների և անցկացնելու քննությունների առումով ժառանգվել է չափազանց բարդ ու անառողջ իրավական, կառուցվածքային և ենթակառուցվածքային համակարգ: Այնուամենայնիվ, փոփոխությունները նշանակալի են, հատկապես մշակութային օրենսդրության և օրենքների փոփոխությունների առումով, որոնք մանրամասն ներկայացված են 6-րդ գլխում:
- Հայաստանում խնդրահարույց քաղաքական իրավիճակը, որը սրվել է պատերազմում պարտության, 200 000 քառ. կմ հայկական տարածքների օկուպացիայի, նոր պատերազմի սպառնալիքի պատճառով,

¹¹ <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2023/11/03/Nikol-Pashinyan-meeting/?utm>

¹² https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/badba43a-28bc-451e-894f-70bce8d90b7d_en?filename=factsheet_eu_support_to_culture_armenia.pdf&utm

¹³ <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-armenia-report-final.pdf?utm>

և 120 000 փախստականներ՝ Արցախից հայերի հանկարծակի և զանգվածային տեղահանության արդյունքում: Երկրի ներկայիս լուրջ քաղաքական մարտահրավերների պատճառով ցանկացած ոլորտի տեղական դիսկուրսը չափազանց քաղաքականացված է դառնում և անմիջապես օգտագործվում է քաղաքական մանիպուլյացիաների համար:

Կառավարությունը քննադատվել է կոռուպցիայի դեմ պայքարում, կառավարման և շրջակա միջավայրի բարելավման, ինչպես նաև մշակութային և կրթական զարգացման հիմնարար կառուցակարգերի ստեղծման ուղղությամբ անբավարար ջանքերի, ոչ արդյունավետ միջոցառումների և սահմանափակ կարողությունների համար: Օրենսդրական բարեփոխումների դանդաղ տեմպը, մշակութային ոլորտում ոչ արդյունավետ և թույլ հիմնավորված կառավարչական որոշումների հետ միասին, հաճախ ենթարկվել է հանրային քննադատության և որոշ դեպքերում առաջացրել հանրային սկանդալներ: Միևնույն ժամանակ, մշակութային և կրթական հաստատություններում ղեկավար կազմի, անձնակազմի և ռազմավարական մոտեցումների որոշակի փոփոխությունները դրական ազդեցություն են ունեցել ոլորտի վրա:

3.2 Գլխավոր թեմաներ

Մինչ վերընտրված կառավարությունը զբաղված է հայեցակարգերի և ծրագրերի մշակմամբ, բազմաթիվ այլ տեղական և սփյուռքյան դերակատարներ ձևակերպում և ձևավորում են կրթության, գիտության և մշակույթի հիմնական թեմաներն ու դիսկուրսները:

- Հայաստանում և հայաբնակ տարածքներում հայ մշակութային ժառանգության սահմանումը, պատմական լեգիտիմացումը, մոնիթորինգը և պահպանություն/պաշտպանությունը: Տեղական օրենսդրության բարելավումը և հանրային վերահսկողության ուժեղացումը հնարավոր խախտումների նկատմամբ այս ոլորտում, ինչպես նաև միջազգային մոնիթորինգային մեխանիզմների ստեղծումը (օրինակ՝ արդեն գործող համատեղ Monument Watch նախաձեռնությունը¹⁴): Առավել կարևոր թեմաներից մեկը հայ մշակույթի տեղական և համաշխարհային ներկայացումն է՝ նրա պատմական և աշխարհագրական բազմազանությամբ, ինչպես նաև պետական աջակցությամբ իրականացվող պայքարը պատմության և մշակութային հիշողության ակադեմիական կեղծումների դեմ:
- Մշակութային և կրթական ենթակառուցվածքների արդիականացումն ու թվայնացումը, մշակութային գործընթացների և ժառանգության թվայնացումը, ինչպես նաև մշակույթի և կրթության համար տեղական և համահայկական թվային հարթակների ստեղծումը դարձել են շատ արդիական և հրատապ խնդիրներ պանդեմիայի շրջանում. այդպիսով, նման հարթակներ ստեղծվեցին թանգարաններին վիրտուալ մուտք ապահովելու համար.¹⁵
- Կրթության և մշակույթի ոլորտներում կազմակերպական կառուցվածքների և կառավարման, ֆինանսավորման ու վերահսկողության մեթոդների արդիականության և շուկայական տնտեսության ժամանակակից միտումներին համապատասխանության Կրթության և մշակույթի թվային կառավարում (օրինակ՝ տարբեր էլեկտրոնային գրանցման մեթոդաբանություններ, հաշվետվողականություն և տվյալների հավաքագրում ներկայումս ներդրվում են պետական կառավարման համակարգում): Ամենաշատ քննարկվող հարցերից մեկը այն է, թե արդյոք մշակույթի նախարարությունը որպես առանձին միավոր անհրաժեշտ է: Հակառակորդները կարծում են, որ կրթության, գիտության, մշակույթի և

¹⁴Monument Watch, <https://monumentwatch.org/en/>

¹⁵ <https://escs.am/am/static/museumfromhome?s=culture>

մարզականի կազմակերպական միաձուլումը չի արդարացվել: Մշակույթի կայունությունը ևս մեկ լուրջ թեմա է: Մարտահրավերն է գտնել լավ հավասարակշռություն պետական և մասնավոր ֆինանսավորման միջև, ինչը խնդիր է նման փոքր և քիչ բնակեցված երկրի՝ Հայաստանի դեպքում, և մշակութային տուրիզմի զարգացումը կարող է լավ լուծում լինել:

- Կառավարական բարեփոխումների և ծրագրերի չափելիություն, հաշվետվողականություն և արդյունավետություն: Առանձնակի ուշադրություն է դարձվում մշակույթի և կրթության ոլորտի ծրագրերի համար գնահատման և գնահատականի տարբեր գործիքների մշակմանը: 2021 թվականին նոր կրթական ծրագրի արդյունավետությունը գնահատելու և գնահատական տալու մեթոդաբանությունը փորձարկման կարգով ներդրվեց Հայաստանի ամենահեռավոր շրջաններից մեկում: Նրա արդյունքները կազդեն մեթոդաբանության ընդհանուր կիրառման վրա:
- Մարզերի և սահմանամերձ գյուղերի/քաղաքների մշակույթի տարածքային հավասարակշռություն և մատչելիություն: Շատ նոր ծրագրեր և ռազմավարություններ ուղղված են մշակույթը մարզեր հասցնելուն՝ տարածաշրջանային մշակութային ենթակառուցվածքների (թատրոններ, համերգային դահլիճներ) վերանորոգում և վերակառուցում, արվեստի նախագծերի (թատերական և համերգային շրջագայություններ, շրջող ցուցահանդեսներ, և այլն), ինչպես նաև տեղայնացված միջոցառումների (փառատոներ, ցուցահանդեսներ, մրցույթներ և այլն) թվի կտրուկ աճը:
- Ֆիզիկական մատչելիություն մշակութային ենթակառուցվածքների և միջոցառումների համար հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար: Խնդիրը սրվում է հայ-ադրբեջանական պատերազմի (2020) ֆիզիկական և հոգեբանական հետևանքներով: Կառավարությունը հայտարարել է, որ հետպատերազմյան մշակութային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի հայ հասարակության հոգեբանական վերականգնմանը¹⁶: Հետպատերազմյան շրջանում իրականացվել են բազմաթիվ հատուկ կրթական և մշակութային ծրագրեր՝ թե՛ պետական, թե՛ մասնավոր, որոնք տրամադրվել են հաշմանդամ զինվորներին և զինված հակամարտության զոհերին:
- Ստեղծարար արդյունաբերությունները զարգանում են փոքր ձեռնարկությունների և զբոսաշրջության զարգացման համատեքստում: Փանդեմիայի հետևանքները մեղմելու նպատակով մշակված որոշ պետական ծրագրեր հատուկ ուղղված են փոքր ստեղծարար արդյունաբերությունների խրախուսմանը:
- Կրթության և մշակույթի ինտեգրումն ու ենթակառուցվածքային միաձուլումը: Հիմնական խնդիրն այն է, թե ինչպես ոգեշնչել երիտասարդ սերնդին՝ ակտիվորեն սպառելու մշակույթը, և ինչպես մշակույթը դարձնել ավելի հասանելի և մատչելի ավագ սերունդների համար: Կյանքի ողջ ընթացքում կրթությունը վերջերս ներդրվել է հանրային դիսկուրսում:
- Պետական ֆինանսների կրթության և մշակույթի ուղղությամբ ավելի արդյունավետ և մրցունակ վերաբաշխում, ակտիվ հանրային մոնիթորինգի և վերահսկողության մեթոդների զարգացում և կոռուպցիայի ռիսկերի վերացում: Թեմաներից մեկը, որը հանրային քննարկումներում հազվադեպ է բարձրանում, սակայն օրեցօր ավելի լսելի է դառնում, մշակութային զարգացման և ինքնության ձևավորման հնարավորությունների ստեղծումն է էթնիկ և կրոնական փոքրամասնությունների համար: Այս հարցը ամբողջությամբ արտացոլված է օրենսդրական մակարդակում, սակայն այս ոլորտում երկարաժամկետ և լայնածավալ նախագծեր իրականացնելու համար ֆինանսական հնարավորությունների պակաս կա: Մասնակիորեն հարցը լուծվում է

¹⁶ <https://escs.am/am/news/8196>

Էթնիկ փոքրամասնությունների (ասորական, մոլդականական և եզդիական) դիասպորայի կազմակերպությունների, կամ Էկոմենիկ կազմակերպությունների՝ տարբեր կրոնական փոքրամասնությունների դեպքում, կամ բարեկեցիկ անհատների կողմից, ովքեր ցանկանում են աջակցել որոշ օբյեկտների կամ միջոցառումների: Գլխավոր էթնիկ փոքրամասնությունները ներկայացված են Ազգային ժողովում և կարող են խթանել իրենց խնդիրների շուրջ քննարկումները: Իրականում բարենպաստ օրենսդրությունը, մշակութային ինքնաարտահայտման և զարգացման համար բավարար հնարավորությունները և ջերմ միջավայրը միակ գործոններն են, որոնք կարող են փոքրամասնություններին վերադարձնել արտագաղթից հետո:

- **Արտաքին մշակութային ազդեցություններ:** 2021-ից 2022 թվականներին Հայաստանը աստիճանաբար վերածվել է միգրանտներ ընդունող երկրի: Տարբեր գնահատականներով կա մոտ 20 000–30 000 հնդկական աշխատող միգրանտ և մոտ 40 000 ռուսական միգրանտ և քաղաքական փախստական, որոնք բոլորը ակտիվորեն ձևավորում են Հայաստանի մշակութային դաշտը: Ռուս-ուկրաինական պատերազմից տուժած միգրանտները հիմնել են ռուսալեզու մշակութային կենտրոններ, մասնավոր դպրոցներ, կրթական հաստատություններ և կազմակերպել մշակութային միջոցառումներ: Այսպիսի զարգացումները դեռևս իրավական կամ հանրային մակարդակում չեն կարգավորվում: Հայկական սփյուռքի ավելի ակտիվ մասնակցությունը Հայաստանյան քաղաքականության մշակմանը և մշակութային զարգացմանը ավելի քննարկվող հարց է: Վերջին շրջանում աճել է սփյուռքային կամ սփյուռքի հետ կապ ունեցող նախաձեռնությունների թիվը, որոնք ուղղված են Հայաստանում կրթության, գիտության և մշակույթի զարգացմանը (օրինակ՝ «I gorts», «Future Armenian», «Սփյուռքի ուսուցիչների վերապատրաստման ծրագիր», «Պանհայաստանյան կրթական հանձնաժողով» և այլն):

3.3 Միջազգային մշակութային համագործակցություն

Միջազգային համագործակցությունը 1991 թվականին անկախություն ստանալուց ի վեր եղել է Հայաստանի մշակութային քաղաքականության հիմնական սյուներից մեկը: Վերջին երեսուն տարիների ընթացքում Հայաստանը համագործակցային հարաբերություններ է հաստատել գրեթե բոլոր նշանավոր եվրոպական, եվրասիական և միջազգային դերակատարների հետ, այդ թվում՝ Եվրոպական Միության (ԵՄ), ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի, ICOM-ի, WMF-ի, BSI-ի, INCP-ի և ՀԱՀ-ի հետ: Այն վավերացրել է մշակույթի ոլորտում բազմաթիվ միջազգային կոնվենցիաներ: Այս գործընկերությունները ավանդաբար նպատակ են ունեցել ապահովել քաղաքական և նորմատիվ ինտեգրում՝ միջազգային նորմերի և մշակութային համաձայնագրերի օրենսդրական պահպանման միջոցով, ինչպես նաև խթանել մասնագիտական և ինստիտուցիոնալ ինտեգրումը միջազգային ցանցերում ակտիվ մասնակցության միջոցով: Վերջին տարիներին Հայաստանը միջազգային մշակութային համագործակցությունը ավելի հաճախ դիտարկում է որպես երկրի համաշխարհային իմիջի բարելավման միջոց: Պետական աջակցություն է ցուցաբերվում միջազգային մշակութային միջոցառումներին, փառատոներին, կոնֆերանսներին և այլ հարթակներին, որոնք բարձրացնում են տեսանելիությունը և ներգրավվածությունը համաշխարհային լսարանների հետ:

2023–2027 թվականների մշակութային ռազմավարությունը ներկայացնում է այս ուղեգծի կարևոր զարգացում: Ռազմավարությունը շեշտում է մշակութային և ստեղծագործական ոլորտների թիրախային արդիականացումը, մատչելիության և ընդգրկվածության բարձրացումը, ինչպես նաև Արմենիային դիրքավորումը որպես երկիր, որը պահպանում և ստեղծում է համաշխարհային մշակութային արժեքներ: Նշանավոր է, որ ռազմավարությունը ներդնում է նոր տնտեսական չափում՝ ընդգծելով մշակույթի և տնտեսության ինտեգրումը: Մշակույթը ավելի ու ավելի է դիտվում որպես պետության պատասխանատվություն և ֆինանսական ներուժ ունեցող ոլորտ, որի

ֆինանսավորման մոդելներ, որոնք համատեղում են պետական բյուջեները, բիզնեսի ներդրումները և մասնավոր ֆինանսական հովանավորությունը՝ ապահովելու մշակութային կայուն զարգացում:

Պատերազմից հետո Արցախի տարածքներում գտնվող հայկական մշակութային ժառանգության պահպանության հրատապ մարտահրավերներին դիմակայելու նպատակով Արմենիա առաջնահերթություն է տվել նպատակային համագործակցությանը միջազգային կազմակերպությունների՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի, Համաշխարհային ժառանգության հիմնադրամի (WMF), Բրիտանական հնագիտական ինստիտուտի (BSI), Եվրոպական հնագետների ասոցիացիայի և ALIPH միջազգային դաշինքի հետ: Այս ջանքերը ներառում են միջազգային իրազեկվածության բարձրացումը, տեխնիկական և ֆինանսական աջակցության ապահովումը և հակամարտության ժամանակ վնասված կամ ավերված պատմական հուշարձանների պաշտպանության ջատագովությունը:

Բացի այդ, Հայաստանը ակտիվորեն օգտագործում է հայկական սփյուռքը միջազգային մշակութային և կրթական համագործակցությունը ամրապնդելու համար: Ընթացիկ ծրագրերը նպատակ ունեն ստեղծել համահայկական մշակութային, ստեղծարար և ակադեմիական ցանցեր՝ ապահովելով սփյուռքի ներգրավվածությունը զարգացման գործընթացներում և խթանելով համագործակցությունը օտարերկրյա կրթական և մշակութային հաստատությունների հետ, որտեղ հայերն ակտիվ են (օրինակ՝ Հին ձեռագրերի ինստիտուտը «Մատենադարան» պարբերաբար կազմակերպում է մեծամասշտաբ համաժողովներ, որոնց նպատակն է համախմբել պրոֆեսորներին և հետազոտողներին հայկական թեմաների շուրջ և ստեղծել գիտական ցանցեր; 2022 թվականին ստեղծվել է էթնիկ հայակրթական ASOF միջազգային ցանցը, որը հանդիպումներ է անցկացնում ամեն տարի):

Հայաստանի միջազգային մշակութային համագործակցության շրջանակի հիմնական գործողություններն են՝

- ԵՄ-ի հետ գործընկերություն: 2021 թվականից ի վեր Արմենիա-ԵՄ հարաբերությունները ընդլայնվել են և ներառում են մի շարք նախաձեռնություններ, որոնք լուրջ ազդեցություն են ունենում հայկական քաղաքական և մշակութային դաշտի վրա SEPA-ի (ԵՄ-Արմենիա Համապարփակ և Զարգացված Գործընկերության Համաձայնագիր) շրջանակներում և դրանից դուրս: Մասնավորապես, Հայաստանը եղել է «EU4Culture» (2021-2024) ծրագրի մաս, որի նպատակն էր աջակցել մշակութային և ստեղծագործական ոլորտին՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Արևելյան գործընկերության երկրների ոչ մայրաքաղաքային քաղաքներին և ավաններին:
- Միջազգային կազմակերպությունների և ցանցերի հետ գործընկերություններ՝ ինստիտուցիոնալ կարողությունների զարգացման, գիտելիքների փոխանակման և տեխնիկական աջակցության ապահովման նպատակով:
- Դիվանագիտական առաքելությունների և Մշակույթի նախարարության միջոցով համակարգված միջազգային ծրագրավորում՝ միջկառավարական նախաձեռնություններն ու տարեկան մշակութային գործողությունների պլանները իրականացնելու համար:
- Մասնակցություն համաշխարհային մշակութային շուկաներին և մեդիա հարթակներին, այդ թվում՝ հեղինակավոր միջազգային կինոփառատոներին (Կանն, Վենետիկ, Բեռլին և այլն), արվեստի բիենալներին (Վենետիկ, Մալթա, Պրահա) և երաժշտական մրցույթներին:
- Հայկական մշակույթի տարածում օտարալեզու հրատարակությունների միջոցով և Արցախի կերպարի խթանում YouTube, Wikipedia և Wiki-media հարթակներում: Սփյուռքի ներգրավվածություն՝ մշակութային ինքնությունը պահպանելու և Արցախի միջազգային կապերը հեշտացնելու նպատակով: Արցախի միջազգային մշակութային քաղաքականությունը ռազմավարական համակարգված է ժամանակակից մարտահրավերներին դիմակայելու համար, այդ թվում՝ լեզվական խոչընդոտներ, համաճարակին առնչվող ճանապարհորդական սահմանափակումներ և տարածաշրջանային աշխարհագրական-

քաղաքական սահմանափակումներ: Հայաստանը ձգտում է բարձրացնել իր համաշխարհային մշակութային ներկայությունը, նպաստել կայուն զարգացմանը և ամրապնդել ազգային ինքնությունը՝ ինտեգրելով ժառանգության պահպանությունը, ստեղծագործական նորարարությունը, տնտեսական ներուժը, սփյուռքի ներգրավվածությունը և մշակութային դիվանագիտությունը:

4. Մշակութային հաստատություններ

4.1 Ընդհանուր ակնարկ

Խորհրդային շրջանից ի վեր Հայաստանը ժառանգել է հանրային հաստատությունների լայնածավալ ցանցը (դպրոցներ, համալսարաններ, մշակույթի տներ, արվեստի և երաժշտական դպրոցներ, գրադարաններ, թատրոններ, կինոթատրոններ, թանգարաններ և արվեստի պատկերասրահներ) և լայնորեն տարածված պատկերացում, որ կրթությունն ու մշակույթը պետք է կազմակերպվեն, կառավարվեն և ֆինանսապես ապահովվեն առաջնային հերթին պետության կողմից:

Այնուամենայնիվ, արդեն 1990-ականների սկզբներից կրթության և մշակույթի ոլորտում գործող մի շարք ոչ կառավարական կազմակերպություններ և մասնավոր հաստատություններ զգալիորեն աճել են¹⁷: Նրանց գործունեությունը շատ հազվադեպ է համընկնում կառավարական ռազմավարությունների հետ՝ միայն այն դեպքում, երբ դրանք հիմնադրվել են պետական պաշտոնյաների կամ նրանց հարազատների կողմից և ստացել են պետական դրամաշնորհներ հանրային/մասնավոր հատվածին փոխանցվելիք ծրագրեր իրականացնելու համար: Այսօր ավելի քան 50 կազմակերպություններ և մասնավոր հաստատություններ իրականացնում են պետական մշակութային ծրագրեր¹⁸: Սակայն նրանք, փոքր բացառություններով, չեն ունեցել որևէ լուրջ դեր քաղաքականության մշակման գործընթացում, օրինակ՝ YFA (Youth for Achievement) դեպքը (2010–2012 թթ.), երբ դրա անդամները մասնակցել են միջազգային «Սև ծովի մշակութային անիմացիա» ծրագրին և կարողացել են որոշակի ներդրում ունենալ պետական ռազմավարության մշակմանը¹⁹:

Շահույթի որոշ հեռանկարներ նույնպես խթանեցին մասնավոր հաստատությունների (արվեստի, պարի, երաժշտության դպրոցներ, մասնավոր թանգարաններ/գալերեաներ և վերջերս՝ մասնավոր թատրոններ) ձևավորման գործընթացը: Նրանց թիվը աճեց պետական հաստատությունների արդյունավետության և որակի նվազման հետ մեկտեղ: Օրինակ՝ ներկայումս գործում են մոտ 120 մասնավոր թանգարան/գալերեա, սակայն դրանցից միայն 50-ն են գրանցված Մշակույթի և երիտասարդության հարցերի նախարարության մշակութային հաստատությունների ցուցակում⁽²⁰⁾: Այնուամենայնիվ, նրանց ազդեցությունը քաղաքականության մշակման վրա դառնում է ավելի ու ավելի կարևոր:

¹⁷ Հայաստանում գրանցված ՀԿ-ների ընթացիկ թիվը 5408 է, հիմնադրամների՝ 1418, իսկ համայնքային ձեռնարկությունների՝ 1449, տես՝ <https://www.moj.am/legal/view/article/1420/>

¹⁸ <https://www.govtravel.am>

¹⁹ <http://kasa.am/hy/>, <https://www.culturepartnership.eu/am/article/creative-industries-study-for-armenia>

²⁰ <https://escs.am/am/static/museums?s=culture>

4.2 Ընտրված պետական և մասնավոր մշակութային հաստատությունների տվյալներ

Աղյուսակ 1. Մշակութային հաստատություններ՝ ըստ ոլորտի և բնագավառի

Մարզ	Մշակութային հաստատություն (թեր-դո-գլխավոր)	Հանրային հատված			Մասնավոր հատված		
		2024	Թիվ (2020)	Թիվ (2016)	2024	Թիվ (2020)	Թիվ (2016)
Մշակութային ժառանգություն	Մշակութային ժառանգություն-ազի վայրեր (ճանաչված)	25 000	24 221	Տվյալներ չեն	Չկիրառելի	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան
	Արխիտեկտոնական տեղանքներ	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Չկիրառելի	Չկիրառելի
Թանգարաններ	Թանգարանային հաստատություն տուցիաներ	100 (ներառյալ մասնաճյուղեր)	100	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Չկիրառելի	Տվյալներ չկան
Արխիվներ	Արխիվ հնատիտու-հաստատություններ		Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Չկիրառելի	Տվյալներ չկան
Տեսողական արվեստներ	Հանրային արվեստի պատկերասրահներ / ցուցադրություններ ցուցադրական դահլիճներ	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Չկիրառելի	Չկիրառելի	Չկիրառելի
Դերասանական արվեստներ	Դերասանական թատրոն տեղեր	Տվյալներ չկան	Չկիրառելի	Տվյալներ չկան		Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան
	Կոնցերտ տներ	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան		Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան
	Թատրոն com-ընկերություններ	25	26	Տվյալներ չկան		Տվյալներ չկան	28
	Պար և բալ-թող ընկերությունները	1	1	Տվյալներ չկան		Տվյալներ չկան	1
	Սիմֆոնիկ նվագախմբեր	3	3	Տվյալներ չկան		Տվյալներ չկան	3
Գրադարաններ	Գրադարաններ	602	637	Տվյալներ չկան		Տվյալներ չկան	798
Աուդիովիզուալ	Կինոթատրոններ	5	5	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	5
	Հեռարձակում կազմակերպություններ	Տվյալներ չկան	Չկիրառելի	Տվյալներ չկան	Չկիրառելի	Չկիրառելի	Չկիրառելի
Միջառարկայական	Սոցիալ-մշակութային կենտրոններ / մշակութային տներ	Չկիրառելի	Չկիրառելի	Տվյալներ չկան		Տվյալներ չկան	854

Աղբյուրներ https://armstat.am/file/article/sv_03_19a_570.pdf; <https://escs.am/files/files/2019-08-29/09516fb1822e75b13128e1afe5299b7f.pdf>; <https://armstat.am/file/doc/99520898.pdf?fbclid=IwAR1d-c1-MO9oh0ZyvcfdqhlDCEJcOr4EflZm85-9pJTKDMn141qdP0orP2U>

Հայաստանում ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր մշակութային հաստատությունների, ինչպես նաև ընդհանուր մշակութային վիճակագրության տվյալները ներկայումս շատ թերզարգացած են: Այժմ գործում է ծրագիր՝ միջազգային փորձը ուսումնասիրելու համար, հատկապես Միացյալ Թագավորությունում, և ստանդարտներ մշակելու վիճակագրական տվյալների հավաքագրման և ներկայացման համար: Հուսով ենք, որ հաջորդ թարմացման ժամանակ կներկայացնենք նոր վիճակագրական տվյալներ, որոնք ճշգրիտ արտացոլում են երկրում ընթացող մշակութային գործընթացները:

5. Մշակութային ֆինանսավորում

5.1 Ընդհանուր ակնարկ

Հայաստանում մշակութային ոլորտը ֆինանսավորվում է հիմնականում պետական բյուջեից: Այս ֆինանսավորման մոտեցումը մշակութային հաստատություններին ապահովում է հարաբերական կայունություն և շարունակականություն և համապատասխանում է Մաքթուզիի և Չարտրենդի «պետությունը որպես ճարտարապետ» մշակութային քաղաքականության մոդելին: Պետական ֆինանսավորումը հատկացվում է մշակույթի և կրթության տարբեր ճյուղերին՝ ըստ նախարարության կողմից մշակված և կառավարության կողմից հաստատված առաջնահերթությունների: Այսպիսով, 2019 թվականին սահմանվել են հետևյալ առաջնահերթությունները՝

- կինեմատոգրաֆիայի ոլորտի աջակցություն;
- մշակութային ժառանգության պահպանություն, համալրում և խթանում;
- գրականության, թատրոնի, երաժշտության և ստեղծագործական արվեստների զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծում;
- երեխաների արվեստի կարողությունների զարգացում;
- մարզերի մշակութային կյանքի վերակենդանացում;
- պետական արխիվների պահպանման, համալրման և պարբերական օգտագործման ծրագիր:

Չնայած 2020-2021 թվականներին ֆինանսավորման որոշակի նվազմանը, որը պայմանավորված էր համաճարակով, 2020 թ. պատերազմով և 2021 թ. քաղաքական ճգնաժամով, մշակույթի պետական ֆինանսավորումը ներկայումս աճում է: Բոլոր նշված առաջնահերթ ոլորտները 2020-2024 թվականների ընթացքում աստիճանաբար ավելացրած ֆինանսավորում են ստացել: Օրինակ՝ կինոարտադրության ոլորտին հատկացվել է 714.1 միլիոն AMD 2021 թվականին, 842 միլիոն AMD 2022 թվականին և 842 միլիոն AMD 2023 թվականին: Գրադարանների վերանորոգման և արդիականացման ծրագրին հատկացվել է 1,691.1 միլիոն AMD 2021 թվականին, 1,775.7 միլիոն AMD 2022 թվականին և 1,775.7 միլիոն AMD 2023 թվականին:

Այնուամենայնիվ, վերջին մի քանի տարիների ընթացքում նկատելի են որոշ փոփոխություններ մշակույթի ոչ պետական ֆինանսավորման աղբյուրները ընդլայնելու ուղղությամբ: Ավելի շատ պետական ծրագրեր հիմնվում են պետական և մասնավոր հատվածների համագործակցության վրա: «Արարատ» կոնյակի գործարանը և «Բիլայն» բջջային կապի ընկերությունը հովանավորում են տարբեր մշակութային միջոցառումներ (կոնցերտներ, ցուցահանդեսներ, փառատոներ) և հանդիսանում են նման համագործակցության լավ օրինակներ: Այսպիսով, ավելի շատ տեղական և միջազգային կազմակերպություններն ու հիմնադրամները բացահայտ հայտնում են իրենց հետաքրքրվածությունը մշակութային հաստատություններին և ծրագրերին դրամաշնորհներ տրամադրելու հարցում: Մասնավոր հատվածն էլ, կարծես, հակված է ներդրում կատարել մշակութային ոլորտում, հատկապես զբոսաշրջության զարգացման նախաձեռնությունների շրջանակում (օրինակ՝ արվեստի, խոհանոցային, էթնիկ մշակույթի, գինու փառատոների հովանավորությամբ և այլն): Նկատվում են մշակութային միջոցառումների և ձեռնարկությունների համար զանգվածային ֆինանսավորման (crowdfunding) դեպքեր, որոնք դառնում են սովորական (օրինակ՝ «301 հրատարակչական տուն» մշակութային ձեռնարկությունը, որը ստեղծվել է զանգվածային ֆինանսավորման մեխանիզմներով): Մշակութային ոլորտում մասնավոր ֆինանսավորումը մեծացնելու համար անհրաժեշտ են որոշ խորքային կառուցվածքային և օրենսդրական փոփոխություններ: Մշակութային բիզնեսը ոլորտ է, որը Արմենիայում դեռևս պահանջում է ավելի շատ ուշադրություն և զարգացում: Ցավոք, վերջին շրջանում չկան հարցումներ վերաբերյալ

մշակույթի մասնավոր ֆինանսավորման միտումների վերաբերյալ, հավանաբար վերջին երեք տարիների ընթացքում տիրող քաղաքական անկայունության և մշտական կառուցվածքային փոփոխությունների պատճառով:

5.2 Հանրային մշակութային ծախսերը ըստ կառավարման մակարդակի

Աղյուսակ 2. Պետական մշակութային ծախսերը ըստ կառավարման մակարդակների, ազգային արժույթով և եվրոյով, 2020 թ.

Կառավարման մակարդակ	2024 թվականի մշակութային ընդհանուր ծախսերը	2020 թվականի մշակութային ընդհանուր ծախսերը		
		միլիոն AMD-ով	միլիոն EUR	Ընդհանուրի %-ային բաժին
Պետական (կենտրոնական, ֆեդերալ)		24 380.0	42.77	2.1

Աղբյուրը՝

<https://armstat.am>

*

Ծախսման օրվա դրությամբ՝

<https://escs.am/am/category/budget>

5.3 Հանրային մշակութային ծախսերը ըստ ոլորտների

Աղյուսակ 3. Հանրային մշակութային ծախսերը՝ ըստ ոլորտների, ազգային արժույթով և եվրոյով, 2020 և 2016 թվականներ

Տարածք / Ոլորտ	2024 թվականը միլիոն AMD-ով	2024 թվականի միլիոն EUR	2024 % ընդհանու րի բաժին	2020 թվականին միլիոն AMD	2020 թվականի միլիոն EUR	2020 % ընդհանու րի բաժին
Մշակութային ժառանգություն (Ծրագիր 1075)	5,037.84	11.45	1.45%	2,982.53	5.23	1.67%
Թանգարաններ (Ծրագիր 1075-ի չըջանականերում, չափորոշիչ 11004)	2,784.02	6.33	0.80%	2,683.86	4.71	1.51%
Արխիվներ	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	590.17	1.03	0.33%
Տեսողական արվեստներ / բեմական արվեստներ (Ծրագիր 1168)	10,749.43	24.43	3.10%	8,738.05	15.33	4.91%
Աուդիովիզուալ և մուլտիմեդիա (Ծրագիր 1056 - Կինո)	849.72	1.93	0.25%	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան
Գրադարաններ (Ծրագիր 1124)	1,788.03	4.06	0.52%	608.06	1.07	0.34%
Համագործակցություն Սփյուռք (Ծրագիր 1215)	403.12	0.92	0.12%	1,085.04	1.90	0.61%
Նախարարության ընդհանուր բյուջե	346,476.01	787.45	100%	177,648.93	311.66	100%

Աղբյուր՝ <https://escs.am/am/news/7693>

* 1 EUR = 440 AMD

6. Մշակույթի մասին օրենսդրություն

6.1 Ազգային մշակութային օրենսդրության ակնարկ

Հայաստանում մշակույթի վերաբերյալ օրենսդրությունը ընդհանուր առմամբ աջակցում է հիմնարար ժողովրդավարական արժեքներին և ազատություններին: Մշակույթի իրավունքները, պարտականություններն ու ազատությունները սահմանող ամենակարևոր իրավական փաստաթուղթը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունն է (առաջին անգամ ընդունվել է 1995 թվականին, այնուհետև վերանայվել, փոփոխվել կամ լրացվել է 2005, 2015 և 2020 թվականներին): Մի շարք հիմնական հոդվածներում նշվում են մշակույթի, կրթության և գիտության ոլորտին առնչվող հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները: Մասնավորապես, պետությունը խթանում է մշակույթի, կրթության և գիտության զարգացումը և պաշտպանում է հայերենը (20-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետական լեզու) և մշակութային ժառանգությունը (15-րդ հոդված); երաշխավորվում է կրոնական կազմակերպությունների գործունեության ազատությունը, և կրոնը առանձնացված է պետությունից (17-րդ հոդված); յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք, և միջնակարգ կրթությունը բոլորի համար անվճար է (Հոդված 38); յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունք (Հոդված 41), կարծիքի արտահայտման ազատություն (Հոդված 42) և գրական, գեղարվեստական, գիտական և տեխնիկական ստեղծագործության ազատություն (Հոդված 43): Երկրի հիմնական օրենսդրական փաստաթղթից բացի կան մի շարք օրենքներ, օրենսդրական և նորմատիվ ակտեր, որոնք կարգավորում են մշակույթի և կրթության ոլորտը: Առավել կարևորներից մեկը մշակութային օրենսդրության և քաղաքականության սկզբունքների մասին օրենքն է (2002 թ., 2011 և 2018 թթ. փոփոխություններով): Այն սահմանում է մշակութային քաղաքականության հիմնական սկզբունքները, նպատակները, առաքելությունները, կիրառման ոլորտները, մշակույթի ոլորտում քաղաքացիների հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև մշակույթի և մշակութային գործունեության ֆինանսավորման ձևերն ու մեխանիզմները: Ըստ Օրենքի՝ մշակութային քաղաքականության հիմնական նպատակներն են՝ օգնել հասարակությանը հասկանալու, որ մշակույթը զարգացման շարժիչ ուժ է; ստեղծել հնարավորություններ նոր գաղափարների և նոր մշակութային արժեքների/ապրանքների զարգացման համար; զարգացնել հասարակության ստեղծագործական ներուժը; և աջակցել քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը:

Կան նաև այլ կարևոր օրենքներ, որոնք կարգավորում են մշակույթի և մշակութային գործունեության կոնկրետ ոլորտները, ինչպիսիք են՝ Կրթության մասին օրենքը (1999); Անառարկայական ժառանգության պահպանության մասին օրենքը (2009); Գրադարանների և գրադարանավարական գործունեության մասին օրենքը (2012); Լեզվի մասին օրենքը (տարեթիվը նշված չէ); Մշակութային հուշարձանների և նյութական ժառանգության մասին օրենքը (2003); ՀԿ-ների մասին օրենքը (2016); մշակութային արժեքների/գույքի արտահանման և ներմուծման մասին (2004); հուշարձանների և պատմական ժառանգության պահպանության մասին (1998); ստեղծագործական գործունեության և ստեղծագործական միությունների մասին (2005); հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին (2010) և այլն: 2019 թվականին սկսվեց նոր «Կրթության և գիտության մասին» օրենքի մշակումը: Շատ պետական և ոչ կառավարական կազմակերպություններ, կրթական հաստատություններ և անկախ փորձագետներ հիմնականում ներգրավված էին օրենքի նախագծային հայտարարագրերի քննարկմանը: Երկու տարվա բանավեճից և երկու նախագծից հետո օրենքը վերջերս ընդունվեց Ազգային ժողովի կողմից (2021 թ.): Այնուամենայնիվ, որոշ ժամանակ անց՝ քաղաքական բախումների և վեճերի պատճառով, այն ուղարկվեց Սահմանադրական դատարան՝ համալսարանների և ակադեմիական ոլորտի կառավարման սկզբունքներին առնչվող մի քանի վիճահարույց հոդվածների պատճառով: Սահմանադրական դատարանը գտավ, որ որոշ հոդվածներ հակասում են Սահմանադրությանը, և օրենքը հետ ուղարկվեց լրամշակման:

2023–2025 թվականներին Հայաստանը իրականացրեց մի շարք անհրաժեշտ օրենսդրական բարեփոխումներ մշակութային ոլորտի արդիականացման նպատակով: Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին օրենքը, որը սկզբնական անգամ ընդունվել էր 2002 թվականին, 2025 թվականին փոփոխվեց՝ մշակութային քաղաքականության ուղղությունները, սկզբունքները և հիմնական հասկացությունները հստակեցնելու համար՝ դրանք համապատասխանեցնելով ժամանակակից պահանջներին և միջազգային պրակտիկաներին (<https://www.arlis.am/hy/acts/203225>)²¹ Բացի այդ, 2024 թվականին ընդունվեց «Թանգարանների մասին» օրենքը՝ թանգարանների գործունեության համար միասնական իրավական դաշտ ապահովելու, կրթության, մշակութային տարածման և ժառանգության պահպանության մեջ նրանց դերը բարձրացնելու նպատակով²¹ . 2021 թվականին ընդունված «Կինեմատոգրաֆիայի մասին» օրենքը ներդրել է միջոցներ ազգային կինոարդյունաբերությունը խթանելու համար, այդ թվում՝ ֆինանսական խթաններ, համատեղ արտադրության հնարավորություններ և օտարերկրյա ֆիլմերի համար հայերեն ձայնագրման կամ ենթագրերի պահանջներ, որոնք կկիրառվեն 2026 թվականից (<https://www.arlis.am/hy/acts/154460>). Հայաստանի մշակութային ենթակառուցվածքը ամրապնդելու նպատակով իրականացվել են նաև հատուկ ոլորտային զարգացումներ: Մշակութային ժառանգության օբյեկտների պաշտպանությունն ու պահպանությունը առաջնահերթություն են ստացել, այդ թվում՝ միջազգային մշակութային կազմակերպությունների հետ համաձայնագրեր՝ ապօրինի առևտրի կանխարգելման և գողացված մշակութային արժեքների վերադարձի աջակցության նպատակով: Թանգարանները այժմ գործում են ստանդարտացված իրավական դաշտում, իսկ կինոարդյունաբերությունը օգտվում է նոր կարգավորումներից, որոնք աջակցում են տեղական արտադրությանը և միջազգային համագործակցությանը: Բացի այդ, վերջերս ընդունված Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին օրենքի (2025 թ. սեպտեմբեր) համաձայն թանգարաններին շնորհվել է հետազոտական հաստատության կարգավիճակ, ինչը ընդլայնում է նրանց գործառնություններն ու հնարավորությունները, այդ թվում՝ ֆինանսական:

Ընդհանուր առմամբ, նոր օրենսդրական կարգավորումները ներկայացվեցին երկարատև մասնակցային քննարկումներից հետո և մեծապես անդրադառնում են ժամանակակից մարտահրավերներին և ձգտումներին՝ չնայած որոշ թերություններին և քննադատություններին:

²¹ <https://www.arlis.am/hy/acts/191085>

6.2 Միջազգային մշակութային օրենսդրության ակնարկ

ՀՀ օրենսդրական դաշտը ուժգին ազդեցության տակ է գտնվում միջազգային կառույցների և կազմակերպությունների հետ համագործակցության շնորհիվ: 1992 թվականին Արմենաստանը դարձավ ՄԱԿ-ի անդամ և այդպիսով դրեց միջազգային համագործակցության հիմքերը, հատկապես օրենսդրության ոլորտում: Արմենաստանը միացավ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի, Եվրոպայի խորհրդի, ՀԱՀ մշակութային համագործակցության խորհրդի, ԵՄ-ի և այլ կազմակերպությունների մի շարք կարևոր կոնվենցիաների և հռչակագրերի: Մշակութային ոլորտի մի շարք օրենքներ մշակվել են այն բանից հետո, երբ Հայաստանը միացել է համապատասխան կոնվենցիաներին, օրինակ՝ «Մշակութային գույքի ապօրինի ներմուծման, արտահանման և սեփականության փոխանցման արգելման և կանխարգելման միջոցների մասին» (1970), «Համաշխարհային մշակութային և բնական ժառանգության պաշտպանության մասին» (1972), «Անառարկայական մշակութային ժառանգության պահպանության մասին» (2003) և այլն (ավելի քան ութ կոնվենցիա և հռչակագիր): Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանը շատ պատասխանատու է իր միջազգային պարտավորությունների նկատմամբ և չունի նախադեպ, երբ չվավերացնի ստորագրված որևէ կոնվենցիա:

Մետաքսյա հեղափոխությունից (2018) և ադրբեջանա-արցախյան պատերազմից (2020) հետո միջազգային մշակութային և իրավական համագործակցության հիմնական միտումներն են՝ տարածաշրջանային մակարդակում խաղաղության և խաղաղ գոյակցության գաղափարները, համաշխարհային մշակութային գործընթացների ինտեգրումը, դիասփորայի հետ կապերի վերանայումը և համագործակցության վերականգնումը, ինչպես նաև Հայաստանի դիրքավորումը որպես խաղաղության, անվտանգության, հանդուրժողականության և համագործակցության սկզբունքներին և արժեքներին լիովին համապատասխանող երկիր:

Մշակութային օրենսդրության համապատասխանեցումը Եվրոպական Միության ստանդարտներին, որը սկսվել է 2023 թվականին՝ որպես ԵՄ-ին Արմենիայի ինտեգրման գործընթացի մի մաս, ակնկալվում է, որ ավելի կուժեղացնի երկրի մշակութային դիվանագիտությունն ու միջազգային դիրքը: Արմենիայի վերջին իրավական բարեփոխումները ընդգծում են դինամիկ մշակութային միջավայր ձևավորելու վճռականությունը, որը հարգում է իր ժառանգությունը՝ միաժամանակ ընդգրկելով նորարարությունը, մատչելիությունը և միջազգային համագործակցությունը: